

wapenprogramma. Het leverde hem financiering en materiaal op om eindelijk zijn gedroomde deeltjesversneller te realiseren. Nishina's houding is typerend voor wetenschappers aan beide zijden van de frontlinie.

Het opstarten van de Japanse versneller bleek in de praktijk overigens lastiger dan gedacht, omdat Nishina de specialisten op dit gebied in Berkely niet meer kon raadplegen. Het afsnijden van internationale communicatie was vaak het eerste probleem waarmee de wetenschappers werden geconfronteerd. De isolatie zorgde er echter ook voor dat Delftse ingenieurs zelf oplossingen zochten voor hun electronenmicroscop, in plaats van internationale voorbeelden te volgen. Na de oorlog bleek hun ontwerp bijzonder effectief.

Pas in de tweede helft van de oorlog begonnen de problemen toe te nemen. De Duitse en Japanse regimes radicaliseerden, het personeel werd bedreigd door dienstplicht of *Arbeitseinsatz*, materiaaltekorten werden nijpender en bombardementen eisten hun tol. De spanningen binnen de laboratoria werden ook groter: wie militair belangrijk onderzoek deed werd beschermd tegen confiscatie en dienstplicht, maar tegelijk werden in bezet gebied de morele bezwaren tegen collaboratie groter, niet in het minst omdat het er steeds meer op ging lijken dat de Duitsers de oorlog zouden gaan verliezen. In verschillende Nederlandse laboratoria werden verzetsactiviteiten georganiseerd of onderduikers gehuisvest.

Zelfs in een omstreden wetenschap als eugenetica werden de problemen pas in de tweede helft van de oorlog nijpend. Stephen Snelders beargumenteert overtuigend dat de achteraf zo heldere grens tussen 'goede' en 'foute' eugenetica in Nederland meer werd bepaald door de loop van de oorlog dan door inhoudelijke verschillen. Het geloof in de noodzaak van eugenetische maatregelen en zelfs rassenhygiëne was zeker niet beperkt tot nazisympathisanten. De grens werd vooral bepaald door de relatie met de steeds verder radicaliserende bezettingsmacht. Pas in de loop van 1942 verslechterden de verhoudingen tussen de

ss-er Ströer en de andere wetenschappers zodanig dat samenwerking onmogelijk werd.

De essays in deze bundel zijn van wisselende kwaliteit en ze behandelen een wijd scala aan onderwerpen. Toch is het beeld dat eruit naar voren komt verrassend constant. Het uitbreken van de oorlog veroorzaakte aanvankelijk geen grote breuk in de meeste onderzoeksprojecten. De meeste wetenschappers gingen door met wat ze altijd al deden: ze probeerden zoveel mogelijk hun werk te doen. De grote moeilijkheden kwamen pas enkele jaren later.

Deze verhalen zijn misschien minder spannend dan de grote geheime projecten van J. Robert Oppenheimer of Wernher von Braun, maar ze geven wel een beter inzicht in de 'normale' relatie tussen wetenschap en oorlog.

DAVID BANEKE, UNIVERSITEIT LEIDEN

Sinke, Onno, **Verzet vanuit de verte. De behoedzame koers van Radio Oranje** (Dissertatie Groningen 2009; Amsterdam, Antwerpen: Augustus, 2009, 319 blz., ISBN 978 90 457 0257 5).

One of the intriguing features of the Second World War is the ways in which new technologies were harnessed by all sides to further their military, diplomatic and political ends. The use of radio was certainly one such, whether for military or espionage purposes, or as a means whereby a sovereign and government-in-exile could continue to communicate with, and reach out to, its citizens under Nazi occupation. In this latter case, there is no doubt that Radio Oranje played a major role in maintaining contact between Queen Wilhelmina and her people during her five years in exile and also provided a platform for the politicians in London to counteract Berlin's attempted Nazification of their country and latterly to keep the population informed on the progress of the war. Ostensibly, this was a simple and

straightforward enough task, but as Onno Sinke shows in this clearly written and meticulously researched study, there were many diplomatic and political obstacles in the way. One of the reasons why this study is so welcome is that until now, the major commentaries on the history of Radio Oranje have either been those of the participants – and one thinks here primarily of the magisterial writings of Loe de Jong – or of those who have castigated the broadcasters and their masters for their inability to keep the Dutch population informed about events. What was needed was a level-headed and objective study of the origins, politics, broadcasting policy and impact of Radio Oranje, and this is essentially what we have been given.

The book has a very simple and more-or-less chronological structure that begins with the attempts by the Dutch government-in-exile to obtain some broadcasting rights from its British hosts. Given the novelty of the situation, this was far from a given, and while there was a good deal of sympathy in London for the plight of the Dutch, this was offset by the manifest distrust of the perceived defeatism of Minister-President De Geer and reinforced by his flight back to the occupied Netherlands. Alongside this, the book also shows how unprepared the Dutch authorities were in 1940 to engage in any form of propaganda war on the airwaves – although this was also undoubtedly true of other governments-in-exile and indeed of their hosts as well. It was to be a steep learning curve for all concerned. The next section deals with the tasks given to the broadcasters and the limitations they faced. One of the most obvious and least understood in the more outspoken critiques, was the limitations placed on the Dutch by the British in terms of what they could broadcast and the ways in which it could be conveyed. There were demarcation lines between Radio Oranje, De Brandaris (for Dutch merchant mariners) and the Dutch Service of the BBC as well as supposedly strict censorship rules on what the Dutch were actually allowed to send out over the airwaves.

The central chapters then discuss the broadcasts themselves and their reception in the Netherlands. This is always the most difficult task for commentators on propaganda of every type – assessing its impact on the target audience. In this regard, Sinke has been able to use a number of contemporary diaries and memoirs to show how some individuals reacted to specific broadcasts at different moments of the occupation, and also paints a clear picture of the manifold restrictions and dangers there were for listeners. In addition, he also deals with some of the major issues that have been raised about the broadcasting policy of Radio Oranje, not least in relation to the persecution of the Jews. Here, he provides a sober and carefully considered analysis which is a welcome contrast to some of the critiques levelled by Ies Vuijsje and Nanda van der Zee. While he concedes that there was some mild antisemitism in Dutch government circles, he sees the reticence over direct mention of the fate of the Jews (as it was understood in London) as being driven primarily by the wider agendas of the major Allied powers. The direct evidence for controls exercised by the agencies of the British – and by extension their American allies; the Ministry of Information, the Foreign Office or the PWE through the BBC is somewhat scant, and this may be an area that could be further investigated, although Sinke has used all the available sources – including the highly informative but often neglected BBC written archives. In his conclusion, the author returns to the way in which study of Radio Oranje has too often been seen through the prism of the *Jodenvervolging* rather than as a subject in its own right. This admirable book goes a long way to redressing this balance as well as providing a detailed history of the personalities, in-fighting and institutional rivalries that beset this unique organisation.

BOB MOORE,

UNIVERSITY OF SHEFFIELD

Grootheest, Joke van, Rijn, Gert-Jan van, *Kind in oorlog. Persoonlijke verhalen* (Hoorn: Uniepers, 2009, 160 blz., ISBN 978 90 8741 018 6); Swillen, Gerlinda, *Koekoekskind. Door de vijand verwekt [1940-1954]* (Amsterdam: Meulenhoff, Antwerpen: Manteau, 2009, 350 blz., ISBN 978 90 8542 188 7); Vandormael, Herman, *Verborgen oorlogsjaren. Ondergedoken Joodse kinderen getuigen* (Tielt: Lannoo, 2009, 448 blz., ISBN 978 90 209 8457 6).

Door het wegvallen van de generatie die de Tweede Wereldoorlog als volwassene heeft meegemaakt, verschijnen nu vooral boeken met de verhalen van de 'kinderen'. Het gevoel er snel bij te moeten zijn voordat ook deze groep verdwijnt én dat we met een vergeten groep te maken hebben, is voor de auteurs duidelijk een belangrijke motivatie: het roept bij hen een gevoel van plicht op.

Gerlinda Swillen schrijft in haar boek *Koekoekskind. Door de vijand verwekt, 1940-1945* over kinderen van Duitsers bij Belgische vrouwen. Zij stelt dat zij wil weergeven 'hoe ze de geschiedenis en de maatschappij hebben ervaren en hoe die ervaringen verder leven in hun geheugen. Wie historische onjuistheden ontdekt, doet ermee wat hij of zij wil. Ze de vertellers aanwrijven, bewijst alleen dat hij of zij de opzet van dit boek niet heeft begrepen'. Swillen spreekt van de plicht die zij voelt tegenover de mensen die zij geïnterviewd heeft en ziet het publiceren van haar boek als een erbetoon (17).

Swillen heeft gekozen voor een thematische indeling. Op zichzelf is daar inderdaad veel voor te zeggen, maar in dit geval komt het niet uit de verf omdat zij deze (zestien!) thema's slechts losjes verbindt en het boek in feite opbouwt aan de hand van losse citaten. Ik raakte regelmatig de draad kwijt: wat wil de auteur me nu precies vertellen? Wat ook niet hielp was dat iedere alinea een andere persoon aan het woord komt. Ieder los fragment kan op zichzelf interessant zijn, maar als lezer wist ik al snel niet meer wie wie was. Omdat het bovendien zo veel mensen zijn (meer dan zeventig geïnterviewden) van wie de gefingeerde namen soms erg op elkaar leken, gebeurde het gedeelte van wat

de auteur wilde: de individuele ervaring verdween naar de achtergrond en de losse anekdotes kwamen op de voorgrond.

Het grote pluspunt van Swillens boek is dat het duidelijk laat zien dat 'het' verhaal van 'het koekoekskind' niet bestaat. Wat na lezing blijft hangen, is dat het over het algemeen mensen betreft die er in hun jeugd mee geconfronteerd werden dat hun ouders geen 'normaal' gezin vormden (omdat pa een afwezige Duitse militair was, omdat ma zwanger was geraakt buiten het huwelijk, etc.). Ook blijkt dat de zwangerschappen zeer verschillende achtergronden hadden: sommige kinderen kwamen voort uit een vrijwillige relatie, maar ook uit verkrachting. De reacties van de omgeving (grootouders, stiefvaders en buurtbewoners) zijn evenzo divers. Zij lopen uiteen van hardvochtig tot liefdevol. Soms was de band van 'het koekoekskind' met de moeder heel goed, soms ronduit slecht.

Swillen benadrukt herhaaldelijk dat deze kinderen veel onrecht is aangedaan: uitgescholden voor 'boche' of 'bastaard', oneerlijk behandeld door familie, voorgelogen door de eigen moeder. Swillen vindt dit erg en dat is het ook. Alleen blijft onduidelijk of de problemen van deze kinderen nu vooral kwamen doordat zij kind van een Duitser waren, kind uit een collaborerende of nationaalsocialistische familie of simpelweg een buitenechtelijk kind. Ik heb de indruk dat heel veel van de ervaringen vooral op dat laatste zijn terug te voeren. Maar dat is dus slechts een indruk.

Over een andere groep kinderen van de oorlog schreef Herman Vandormael *Verborgene oorlogsjaren. Ondergedoken Joodse kinderen getuigen*. Vandormael begint met een breed uitwaaiende context: de opkomst van Hitler, het leven van Joodse kinderen in nazi-Duitsland, de vervolging in het bezette Europa en natuurlijk onderduiktijd en verraad.

Vrijwel los van dit eerste deel staat de lange stoet verhalen van Belgische geïnterviewden (en een paar Nederlandse). Sommige verhalen zijn lang, andere kort. Sommige zijn warrig, andere werkelijk pareltjes.